
OBRAZOVANJE NAKON MORALNOG PADA: KONTEKSTUALNA ODBRANA PERFEKCIONIZMA^I

NENAD DIMITRIJEVIĆ

Moje pitanje glasi kako treba da izgleda javno obrazovanje u Srbiji, te kako se ono može opravdati. Bojim se da ću oscilirati između nečeg što će mnogi videti kao loš moralizam, i nečeg što će izgledati kao sumnjiva improvizacija na neke teme iz liberalne političke filozofije.

Javno obrazovanje razumem kao proces usvajanja određenih principa i afirmacije određenih vrednosti. Recimo da su polazni principi ovog obrazovanja genuino javni u meri u kojoj su politički: individualna sloboda kao pravno zaštićena sloboda izbora, svetonazorski i politički pluralizam, te odatle – iz slobode i pluralizma – izvedena ideja zajednice, njena institucionalna struktura, i njen legitimitet. U ovom smislu se kaže da je javno obrazovanje obrazovanje za demokratiju. S druge strane, vrednosti koje promoviše ovo obrazovanje mogle bi biti privremeno određene kao specifično moralna dobra koja definišu koordinate našeg individualnog identiteta, karakter moralno ispravnog odnosa sa drugim ljudima, te karakter prava i obaveza koje imamo prema zajednici. Temeljna moralna vrednost je personalna autonomija, na koju se u zajednici nadovezuje princip moralne jednakosti autonomnih osoba. Kako u odnosima između ljudi, tako i u odnosu između građana i države, moralna jednakost se dalje konkretizuje kroz principe ljudskog dostojanstva, jednake brige i jednakog poštovanja.

Teorija obrazovanja možda treba da identifikuje hijerarhijski odnos između ovih vrednosti i principa. Braniću tvrdnju da moralne vrednosti treba da imaju

^I Zahvaljujem se Đorđu Pavićeviću, čiji su komentari na konferencijsku prezentaciju ovog teksta bili – kao i uvek – reflektivno kritički i podsticajni.

primat nad demokratskim principima: mi ne možemo odgovoriti na pitanje “šta je demokratija” pre nego što postavimo pitanje koje mu logički prethodi – “zašto nam je demokratija potrebna?” Odgovor na pitanje ‘zašto’ glasio bi da demokratija postoji prvenstveno da bi odbranila primat moralnih vrednosti uobličениh u pravnu formu načelno neprikosnovениh ustavnih prava. Drugim rečima, institucionalizacija i stabilizovanje demokratskog režima za nas mogu biti od interesa tek ako prihvatimo da je sloboda jednakih ljudi najviša vrednost. To dalje znači prihvatiti da je dobro društvo samo ono u kome je čovek slobodan, u kome su svi ljudi ravnopravni kao državljani/nosioci prava, te u kome se svaki akt političke vlasti može (i mora, svaki put kad to građani zahtevaju) opravdati u terminima odbrane moralno utemeljene slobode. Demokratska teza, koja kaže da je slobodan samo onaj čovek koji sam za sebe donosi zakone, odnosno da su u zajednici slobodni samo oni ljudi koji kao ravnopravni građani participiraju u javnom odlučivanju,² sama po sebi ne nudi nikakvu garanciju da će takvi zakoni biti moralno ispravni. Zato demokratija kao samovladavina podleže testu opravdanja koje mogu ponuditi samo demokratiji nadređene supstancijalne vrednosti.

62

Već sada bi moglo biti jasno da je moja pozicija liberalna. Ovde ima mnogo dobrih poznavalaca liberalne teorije, te liberalne teorije obrazovanja – odmah ćete uočiti da je moje sumarno određenje verovatno konfuzno, ali da se ipak jasnim čini kako sam bliže onome što se naziva komprehenzivni (sveobuhvatni) liberalizam, negoli Rolsovoj viziji političkog liberalizma. Naravno, ne bih se nikad usudio da se upuštam u neki sistematski dijalog sa rolsovskom političkom filozofijom. Želim samo da pokažem kako u normativnom smislu mišljenje o javnom obrazovanju u Srbiji treba da se zasniva na svojevrsnoj strategiji kontinuiteta, u kojoj bi liberalizam kao politička doktrina i aranžman bio izveden iz određenog moralnog čitanja autonomije i jednakosti. Odavde sledi dvostruka kontekstualna uslovljenost teorije obrazovanja. Prvo, obrazovanje je predmet koji se samo do neke ograničene mere može misliti iz sebe samog. Smisao i ciljeve obrazovanja izvodimo iz našeg shvatanja individualnog identiteta, karaktera zajednice i odnosa pojedinca i zajednice, a ne iz našeg shvatanja obrazovanja. Zato će naše eventualno opredeljenje za liberalno javno obrazovanje značiti da njegov smisao i ciljeve izvodimo iz određenog shvatanja ljudske slobode i jednakosti, te određenog razumevanja ideje pristojnog društva – isto kao što na pri-

2 “Demokratija služi samovladavini tako što svakom pojedincu daje razloge da identifikuje njegovu ili njenu političku volju ili ‘subjektivitet’ sa zakonodavstvom i drugim aktivnostima kolektivnih institucija, ili da tvrdi da su te aktivnosti njegove ili njene sopstvene.” – Frank Michelman, *Brennan and Democracy* (Princeton: Princeton University Press, 1999), str. 12.

mer obrazovanje komunističkog čoveka polazi ili je polazilo od određenog razumevanja komunističkog ideala, a ne od biti obrazovanja kao takvog. Drugi element konteksta je konkretno-istorijski. Ako je meni stalo do liberalnog javnog obrazovanja u Srbiji, moram da se zapitam ne naprosto šta je to liberalno obrazovanje, kako se ono može utemeljiti i opravdati itd. – prvo moram da pitam kako misliti i kako opravdati liberalizam danas i ovde; tek u sledećem koraku dolazi pitanje kako misliti i kako opravdati obrazovanje u takvom kontekstu.

Sve ovo naravno ne znači da nama u Srbiji teorija i empirijsko znanje o komparativnoj praksi liberalnog obrazovanja nisu bitni. Naprotiv, to znanje je neophodno, i zato mi danas ovde učimo od naših gostiju. Svi oni teorijski izazovi sa kojima se suočava teorija liberalnog obrazovanja – na primer, odnos obrazovanja i autonomije, odnos javnog obrazovanja i represije, te odnos javnog obrazovanja i demokratije, i te kako su prisutni i kod nas. No, naš je istorijski i pre svega moralni kontekst takav da smo suočeni sa izazovom ponovnog promišljanja liberalne demokratije i uloge obrazovanja. Naše društvo u takvoj je situaciji da naša strategija obrazovanja na svim nivoima – uz dužno poštovanje prema svim njegovim posebnim temama – mora uvek ostati koncentrisana na ciljeve, probleme i vrednosti koji nisu primarno obrazovni, ali za koje očekujemo da će ih obrazovanje promovisati. Pri tom, naša budućnost zavisi od toga kako ćemo razumeti našu nedavnu prošlost i način na koji njeno nasleđe uobličava našu sadašnjost.

Dakle, verujem da treba poći od karaktera nedavne prošlosti: ona je bila ratna i zločinačka. Promocija ljudskog dostojanstva i demokratije nakon takve prošlosti zahteva, grubo govoreći, tri koraka (koji su naravno isprepleteni, i možemo ih razdvojiti tek analitički): prvo, refleksiju o prošlosti i njenom nasleđu; drugo, razmišljanje o tome šta učiniti danas, uzimajući u obzir kako ono što se dogodilo tako i naše ciljeve za budućnost; treći korak je delanje sâmo, praktična akcija koja bi se vodila onim što smo naučili gledajući u prošlost i njene posledice. Ovi uvidi treba da nas rukovode u potrazi za odgovorima na neka osnovna pitanja: kako bi trebalo da izgleda naš put ka pristojnom demokratskom društvu? Kakva je tu uloga obrazovanja? Verujem da bi odgovor na ova dva pitanja objasnio i onu metazagonetku: zašto uopšte liberalizam?

Mi živimo u socijalnom, kulturnom, političkom i moralnom kontekstu koji je odlučujuće obeležen zločinima počinjenim u ime srpske nacije. Nasleđe zločina stabilizovano je u barem dve ravni koje determinišu karakter savremenog srpskog društva. Prvo, ovo nasleđe nalazimo na nivou institucionalne politike: od ustavne definicije zajednice, preko personalnog kontinuiteta političkih elita – akteri ratova, mržnje i zločina danas su na vodećim mestima u srpskoj državi – sve do političkih procesa koje obeležava isti onaj cinizam moći koji je bio karakterističan za devedesete godine prošlog veka. Drugo, zločinačko nasleđe nalazimo u dominantnoj kulturi. Srbija živi u stanju moralne

apatije, neznanja i ravnodušnosti.³ Ostavljajući po strani pitanje o subjektivnim intencijama kulturnih i političkih aktera, u Srbiji je na delu politički i kulturni kontinuitet sa vremenom zločina.

Nakon ratova koji su vođeni u ime lažnih tradicija i pervertiranih moralnih vrednosti, građanski mir nije moguć bez eksplicitnog kulturnog i političkog diskontinuiteta sa ovom prošlošću, tradicijama i vrednostima. Demokratski aranžman nema izgleda za uspeh ukoliko ne bude praćen kritičkom refleksijom o onome što nam se događalo i kakav je bio odnos nas kao pojedinaca, te našeg društva, prema tim događajima. Prošlost mora da bude predmet kritičke refleksije u srpskom društvu kako zbog nas samih tako i pre svega zbog onih koji su bili meta zločina. U minimalnom smislu, ovladavanje prošlošću pretpostavlja 1) neoportunističko suočavanje sa sopstvenom istorijom, 2) aktivno traganje za alternativnim vrednostima. Refleksija o tome šta se dogodilo treba da nama koji delimo grupni identitet sa zločincima omogući da shvatimo da je 1) javno priznanje zločina obaveza koju dugujemo žrtvama i njihovoj zajednici, i da 2) naša sposobnost da se vratimo civilizovanoj normalnosti zavisi od naše spremnosti da učimo iz ponižavajuće prošlosti i da to znanje pretvorimo u kamen temeljac našeg novog identiteta. Ne zaboravimo, jer nemamo pravo da zaboravimo: naš nacionalni identitet, naša kultura, te politički identitet ove zajednice kompromitovani su zločinom. Ne verujem da je ijedan individualni identitet pri tom pošteđen. Desetine hiljada pobijenih nevinih ljudi bili bi živi da neko nije odlučio da ih ubije zarad našeg identiteta i našeg dobra. Onaj ko u ozračju ove nasilne smrti predlaže da se jednostavno okrenemo boljoj budućnosti, čuvajući pri tom pozitivan odnos prema navodnim nacionalnim ili patriotskim vrednostima, čini tešku moralnu grešku. Zahtev da kritički sagledamo prošlost i da na ovoj refleksiji zasnivamo našu alternativu vidim kao minimalan zahtev praktične moralnosti – ako ga ne ispuni, naše društvo ostaće zarobljeno u najgorim nasleđima te prošlosti.

64

Ali, gde su tu pozitivne alternativne vrednosti? Verujem da je jedini način da se kao društvo podignemo nakon ovog moralnog pada usvajanje kontekstualno-specifičnih liberalnih vrednosti na kontekstualno-specifičan način. Šta to znači? Prvo, pošto je Srbija društvo u kome dominiraju pervertirane vrednosti, mi moramo definisati alternativne moralne standarde na način koji će odgovoriti našoj situaciji. Pretpostaviću da su principi moralne autonomije, jednakosti, te jednake brige i poštovanja validni moralni standardi i za Srbiju. Međutim, ove vrednosti su prvo obeležene njihovim odsustvom i aktivnom negacijom. Ideja da ih treba afirmisati kao moralne temelje jedne drugačije Srbije ipak

³ Značenje ovih kategorija pokušao sam detaljnije objasniti u knjizi *Dužnost da se odgovori. Masovni zločin, poricanje i kolektivna odgovornost* (Beograd: Fabrika knjiga, 2011), str. 143. i dalje.

nije doktrinarna – ovi principi su u dosluhu sa karakterom našeg problema. Nakon zločina, moralna je obaveza ove nacije, ovog društva i zajednice da doprinesu re-kreiranju moralnog univerzuma onakvog kakav on treba da bude. Mi ne možemo re-kreirati onaj moralni univerzum kakav je postojao pre zločina: mrtve ne možemo vratiti u život, juče-rašnje zlo ne možemo poništiti. Ali možemo shvatiti i javno reći da smo živeli u skladu sa moralno pogrešnim koordinatama, da je u naše ime učinjeno zlo, i da treba da uradimo sve što je moguće da to zlo ne ponovimo.

Naravno, sve se ovo može odbaciti kao normativno, ili, još gore, moralističko sanjarenje. Čak i ako bih mogao pokazati da sam analitički u pravu – a verujem da to mogu pokazati⁴ – još uvek ostaje pitanje: kako stići odavde do tamo? Skeptici uvode problem motivacije: nastojanje da se zaboravi ono loše duboko je ljudsko, čak i kad ljudi ne bi bili izloženi kulturnoj i političkoj manipulaciji koja relativizira ili negira zločin. Nemam na ovo pouzdan *policy* odgovor, ali bih se na ovoj tački ipak probao konačno okrenuti pitanju obrazovanja. Moj prvi korak bi opet mogao da izgleda beznadežno moralistički. Tomas Nejl piše da naš objektivni motiv za ispravno postupanje u situacijama kad smo subjektivno motivisani da postupimo pogrešno treba da se sastoji u uvidu da pogrešno postupanje može da nanese bol drugima.⁵ Marta Nussbaum kaže da u situaciji u kojoj se naša lična ili grupna uverenja ili preference suprotstavljaju nekim elementarnim moralnim standardima, motiv za ispravno postupanje treba tražiti u ranjivosti ljudskih bića. Odavde slede dve generalne obaveze: prvo, da učinimo sve što je u našoj moći da drugi ne pate, prvenstveno da ne pate zbog nas (naših stavova i naših akcija); drugo, da saosećamo sa patnjom drugih, i da učinimo sve što možemo da se ta patnja umanji, prvenstveno ako smo mi uzročno povezani sa nastankom i reprodukcijom patnje.⁶

65

4 Opet, ovo detaljno branim u *Dužnost...*, posebno u četvrtom poglavlju.

5 Neigelov argument je analitički veoma kompleksan, ali ne mislim da ga gornji izvod na bilo koji način falsifikuje. Thomas Nagel, *The View from Nowhere* (Oxford: Oxford University Press, 1989), str. 157-160.

6 Martha Nussbaum, "Victims and Agents", *Boston Review*, 23/1998, str. 22; dostupno i na <http://bostonreview.net/BR23.1/nussbaum.html>. Up. od iste autorke, "Negovanje čovečnosti: klasična odbrana reforme u liberalnom obrazovanju", *Reč*, No. 82/28, 2012, str. 251-252: "Saosećanje podrazumeva priznanje da je druga osoba, slično nama, patila ili bila nesrećna a da za to nije ili nije u potpunosti kriva... Važne su zapravo dimenzije tog gubitka jer posmatrač procenjuje kakvu ulogu on ima u životu onoga koji ga je pretrpeo. To, za uzvrat, zahteva veoma složene moralne sposobnosti, između ostalog i sposobnost da zamislimo kako je biti na mestu te osobe (što obično nazivamo empatijom)..."

Odavde izvodim nekoliko uvida na kojima bi trebalo da se baziraju teorija i praksa obrazovanja u Srbiji. Prvo, okolnost da kod nas postoji raskol između dominantne kulture i univerzalnih moralnih standarda nije razlog da tragama za njihovim kompromisom. Naprotiv, obrazovanje za pristojno društvo mora se eksplicitno suprotstaviti dominantnim uverenjima i vrednosnim orijentacijama. Ovome ću se još vratiti. Drugo, moramo razlikovati dva tipa adresata obrazovnog procesa. Mi koji smo pali u varvarstvo, ili koji smo mu barem svedočili, nemoćni da se odupremo, dužni smo da našoj deci otvorimo put za povratak u civilizaciju. U ovom pogledu, politička i moralna obaveza države da organizuje obrazovni proces oko principa jednakog poštovanja i brige odnosi se na njene državljane.⁷ Međutim, činjenica da je nevinim ljudima u naše ime naneto zlo, zahteva od svih nas da javno priznamo ovu patnju. Zato se principi moralne jednakosti, brige i poštovanja moraju odnositi i na naše žrtve, bez obzira što njihovi naslednici i oni koji su preživeli nisu državljanji Srbije.⁸ Liberalno političko čitanje moralnih dužnosti ne zaustavlja se na granicama određenim državnim jurisdikcijom: u središtu obrazovnog procesa mora biti priznanje prava na moralni subjektivitet, jednakost i ljudsko dostojanstvo za one kojima su ova prava juče oduzeta. Jednostavno, u središtu obrazovnog procesa mora biti priznanje patnje žrtava.

66 Moje centralno pitanje glasi – kako se ovako shvaćen cilj obrazovanja može opravdati? Ali, na ovom mestu moram da napravim kratku amatersku ekskurziju u teoriju liberalnog obrazovanja. Jedan gotovo klasičan aksiom ove teorije glasi da se obrazovanje bavi pitanjima ko smo mi kao moralne osobe, ko smo mi kao pripadnici zajednice, odnosno državljani, te konačno zašto smo zajedno, i kakve vrste prava i obaveza proizlaze iz činjenice zajedničkog života.⁹ Ukratko, obrazovanje je proces u kome se učimo ispravnom načinu razmišljanja o ovim pitanjima, a možda čak i ispravnim odgovorima. Teorija obrazovanja ne može naprosto da nam kaže da su predmet učenja liberalne moralne i političke vrednosti. Ona treba i da pokaže šta te vrednosti čini vrednim učenja.

Ako je ovo tačno, tada izgleda – makar koliko to nelagode izazvalo kod nekih liberalnih teoretičara obrazovanja – da koncept liberalnog obrazovanja ima jednu perfek-

7 Obrazovanje ovde ima zadatak da razvije “sposobnost da se sugrađani prepoznaju kao ljudi sa jednakim pravima, bez obzira na rasu, veru ili seksualnu orijentaciju: da se na njih gleda s poštovanjem, kao na svrhe, a ne kao na alatke kojima se može manipulirati u sopstvenu korist”. – Marta Nussbaum, *Ne za profit. Zašto je demokratiji potrebna humanistika?* (Beograd: Fabrika knjiga, 2012), str. 37.

8 Obrazovanje ovde ima zadatak da razvije “sposobnost da se brine o životima drugih, da se uvidi šta različiti tipovi mera znače za ljude izvan sopstvene nacije”. – Ibid.

9 Up. Dejan Ilić, “Beleška uz ovaj izbor”, *Reč*, No. 82/28, 2012, str. 6.

cionističku notu. U najkraćem, perfekcionizam je teorija koja kaže da postoji nešto što se može identifikovati kao ljudsko dobro, te da svaki čovek za sebe, i društvo kao celina, treba da teže ostvarenju tog dobra. Naravno, postoje mnoge verzije perfekcionizma, i neću ih sada analizirati. Želim samo da ukažem na jedno njihovo zajedničko svojstvo koje bi moglo biti od značaja za našu temu: perfekcionizam pretpostavlja da su vrednosti koje oblikuju ideju dobra validne čak i ako ih pojedinci, grupe, ili zajednica ne prepoznaju ili ne prihvataju. Ovo je izazov za klasičnu liberalnu političku teoriju, budući da se ovde relativizuje mesto i konceptualno značenje autonomije.^{IO} Liberalna ideja autonomije implicira da – ako postoje vrednosti, norme i institucije koje upravljaju našim životima – mi moramo biti u stanju da ih prepoznamo kao naše sopstvene vrednosti, norme i institucije.^{II}

Postoje pisci koji sebe razumeju kao liberale, a koji su ipak spremni da kažu da efektivno liberalno obrazovanje pretpostavlja relativizaciju autonomije na način potrage za nekim autonomiji nadređenim supstancijalnim jezgrom. Liberalizam treba da teži ostvarenju nečeg što se naziva “liberalnim vrlinama”. Ukratko, kaže se ovde, liberalizam zahteva liberale, odnosno ljude koji imaju određene kvalitete kao moralne osobe i kao državljani.

^{IO} “Obično se pretpostavlja da obrazovati znači kontrolisati i usmeravati ponašanje i razvoj osobe. S druge strane, obično se pretpostavlja da adresate obrazovanja moramo posmatrati kao osobe obdarene slobodnom voljom.” – Johannes Giesinger, “Free Will and Education”, *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 44, No. 4, 2010, str. 515.

^{II} Teoretičari liberalnog obrazovanja ponekad nastoje da razreše ovu tenziju uvođenjem kategorije javnog interesa. Tako će Pet Vajt reći da se identifikacija javnog interesa zasniva na moralnom sudu o tome šta je korisno za svakog čoveka kao člana javnosti, odnosno kao pripadnika političke zajednice. Ovde se izazov perfekcionizma nastoji prevazići tezom o fundamentalnoj identičnosti individualnog interesa svakog čoveka kao državljanina, s jedne strane, i javnog interesa kao autoritativnog određenja specifično demokratskog dobra, s druge strane (Pet Vajt, “Obrazovanje, demokratija i javni interes”, *Reč*, No. 82/28, 2012, str. 52–53). Mislim da je ova teza o harmoniji pogrešna: oni koji se bave teorijom ljudskih prava, ustavnom teorijom ili ustavnim pravom, znaće da se kategorija ‘javnog interesa’ pojavljuje u međunarodnim dokumentima, ustavnim tekstovima i sudskoj praksi kao institut kojim se štiti nešto što se (opravdano ili neopravdano) vidi kao objektivno dobro. Njegova autoritativna identifikacija i posebna pravna zaštita opravdavaju se upravo mogućim raskolom između ovog dobra i (aktualnih i mogućih) individualnih ili grupnih preferenci. Jednostavno, javni interes je kategorija kroz koju se određena interpretacija objektivnog dobra i stabilnosti zajednice nadređuje ljudskim pravima.

Tačno je da mi živimo u pluralističkom svetu, u kome ljudi imaju različite poglede na svet; njihove se interesne i etičke pozicije često razilaze sve do tačke dubokog neslaganja. Ali, dok će klasični liberalizam naprosto reći da su moralni pluralizam i duboka neslaganja legitimni izvodi personalne autonomije, teoretičari poput na primer Stivena Maseda ili Viljema Golstona tvrdiće da autonomija, sloboda i pluralizam nisu sami po sebi vredni. Ove kategorije su liberalno opravdane samo ako nas vode do nekih ciljeva koje možemo označiti kao dobre za ljude.¹² Masedo će reći da je sloboda izbora izvod liberalne političke moralnosti, u čijem jezgru nalazimo “sposobnosti i dispozicije koje omogućavaju osmišljenu participaciju u aktivnostima moderne politike i građanskog društva”.¹³ Slede barem dva važna izvoda. Prvo, politička vlast legitimna je u meri u kojoj radi na ostvarenju onog što je najbolje za ljude. Drugo, javno obrazovanje je proces u kome se država angažuje na promociji javnih liberalnih vrlina neophodnih za razumevanje, prihvatanje i ostvarenje ljudskog dobra.

68 Problem ovog pristupa je u tome što liberalna kultura, politički identitet ili neka druga kolektivno-specifična ‘vrlina’ dobijaju primat nad moralnom autonomijom: ovde se tvrdi da liberalna pravda i osnovna prava ne mogu biti nezavisni od jedne (obavezujuće) ideje dobrog života.¹⁴ Reći na primer da je demokratsko građanstvo skup vrednosti koje supstancijalno određuju personalnu autonomiju, znači reći da ja mogu biti autonoman pod uslovom da – i u meri u kojoj – podržavam političku definiciju dobrog javnog života koju nudi liberalna demokratija. Ovo mi se čini pogrešnim. Ne verujem da se problemom legitimnog pluralizma i dubokog neslaganja može upravljati tako što ćemo se izmestiti iz ravni autonomije na ravan demokratskog građanstva (ili ‘naše’ političke kulture, ili ‘našeg’ grupnog identiteta, ili ‘naše’ etike...). Liberalno, ideja treba biti upravo obrnuta: kolektivno dobro (sve i ako se naziva ‘liberalnom vrlinom’) legitimno je u meri u kojoj brani i podržava konceptualno joj nadređenu autonomiju. Verujem u

12 “Neka dobra su osnovna u smislu da formiraju deo bilo koje izbora vredne koncepcije dobrog života. Lišiti ljudsko biće takvih dobara znači primorati ga da trpi velika egzistencijalna zla. Svi pristojni režimi nastoje da minimiziraju učestalost i domete takvih lišavanja.” – William Galston, *Liberal Pluralism. The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), str. 6. Up. takođe Golstonovu originalnu interpretaciju liberalnog perfekcionizma u “Defending Liberalism”, *The American Political Science Review*, Vo. 76, No. 3, 1982, str. 627.

13 Stephen Macedo, *Diversity and Distrust. Civic Education in a Multicultural Democracy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000), str. 10.

14 Stephen Macedo, *Liberal Virtues. Citizenship, Virtue and Community in Liberal Constitutionalism* (Oxford: Clarendon Press, 1990), str. 5.

nezavisnu vrednost ideala slobode i jednakosti, i ne vidim kako bi politička vlast mogla da koristi obrazovanje za promicanje nadređenih javnih vrлина, a da time ne kompromituje ove moralne ideale.¹⁵

To međutim ne znači da mi je perfekcionistička ideja potpuno strana. Naprotiv, želeo bih braniti tvrdnju da je današnjoj Srbiji neophodan koncept obrazovanja koji će polaziti od jedne ideje objektivnog moralnog dobra. Verujem da je ovo objektivno dobro, u perspektivi Srbije, sadržano u безусловnoj vrednosti moralne autonomije i jednakosti. Ali mnogi liberali će odmah reći da ove vrednosti nisu perfekcionističke: ne može napor za afirmaciju kantovskog liberalnog morala, ili rolsovskih primarnih dobara biti određen kao perfekcionizam. Ili ipak možda može, naročito ako se ohrabrimo da čitamo moralnu filozofiju u kontekstu, što je doduše anatema za mnoge filozofe koji drže do sopstvene ozbiljnosti. O čemu je reč?

Postoje političke zajednice u kojima je razlika između moralno ispravnog i moralno pogrešnog jasno prepoznata. U takvim zajednicama univerzalne moralne vrednosti nemaju status udaljenih ideala: one su afirmisane kao sastavni deo političke moralnosti koja upravlja legitimnim odnosima između pojedinaca, grupa i zajednice. Ne tvrdim naravno da se ljudi tamo rađaju sa ljubavlju za ideale slobode i jednakosti, ali učenje tih ideala nema oblik autoritativne promocije vrednosti koje društvo ili njegov veći deo ne prihvataju. Zato, veoma skraćeno, perfekcionizam neću razumeti kao teoriju koja bi rekla da postoji jedan objektivni koncept etički dobrog prema kome svi ljudi, bez obzira na kontekst u kome žive, treba da se ravnaju.

Moja provizorna intuicija glasi tek da neko ko hoće da bude egalitarni liberal u Srbiji danas, treba da bude moralni perfekcionista. Reći da se objektivno dobro sastoji u sposobnosti za autonomiju ne znači da se ova sposobnost danas u Srbiji može steći autonomno. Ovaj pristup je perfekcionistički zato što identifikuje rasep između onog što većina ljudi, te kulturne i političke elite, doživljavaju kao njihovo stvarno dobro ili interes, s jedne strane, i projektovane liberalne autonomije za moralno jednake osobe, s druge strane. Jednostavno, nama treba strategija obrazovanja koja će biti fokusirana na učenje

¹⁵ Naravno, ideja o liberalnom obrazovanju kao procesu fokusiranom na razvoj sposobnosti za autonoman ljudski život mora da odgovori na mnoga teška pitanja, koja se kreću u rasponu od opravdanja ograničenja roditeljskog autoriteta, do redefinisanja principa neutralnosti države. Up. Ger Snik i Wouter van Hautten, "Philosophy of Education as Foundational Analysis and Critique. Conflicting Liberal Views on the Right to an Education for Autonomy", u: Frieda Heyting, Dieter Lenzen i John White (ur.), *Methods in Philosophy of Education* (London: Routledge, 2001), str. 81.

autonomije kao liberalne vrline koja nam je u ovom istorijskom trenutku strana. Zato je moje razmišljanje o liberalnom obrazovanju za Srbiju utopijsko. Mi potrebujemo utopiju da bismo se orijentisali u svetu na moralno ispravan način. Ova utopija funkcioniše gotovo u klasičnom marksističkom ključu, onom koji je ponuđen u zaključnoj etapi trećeg toma *Kapitala*: mi znamo šta je objektivno dobro, znamo da je današnje stanje negacija objektivno dobrog, i mi verujemo da je moguće stići u budućnost u kojoj će se ljudi vladati po diktatima objektivno dobrog. Naravno, Marks bi rekao da je takva budućnost moguća zato što je nužna. No, moj idealizam je veći čak i od Marksovog: drugačija budućnost nužna je za Srbiju u meri u kojoj nam je stalo do razlike između barbarizma i civilizacije, sve iako nam se takva budućnost ne čini mogućom.

Promovisati kroz obrazovanje jednu kulturnu alternativu znači promovisati objektivnu racionalnost ispred individualne i kolektivne iracionalnosti, objektivnu istinu protiv laži koju političke i kulturne elite represivnim i manipulativnim instrumentima nameću kao istinu. Konkretni zadatak obrazovanja kod nas bio bi da razvije vrline saosećanja, empatije, solidarnosti sa onima koji pate ili su patili zbog nas – afirmacija ovih vrlina u obrazovnom procesu videla bi se kao naš kontekstualno-specifičan put ka doseganju liberalnih moralnih vrednosti autonomije, jednakosti i pluralizma. Obrazovanje bi trebalo da nam pokaže na koji način možemo i zašto imamo obavezu da prepoznamo netolerantnost i druge pretnje ljudskom dostojanstvu (dostojanstvu *svakog* ljudskog bića), te da im se aktivno suprotstavimo. Perfekcionističko obrazovanje tako se, parafraziram Jirgena Habermasa, ispostavlja kao učenje iz katastrofe.¹⁶

Kako se ovo reflektuje na status individualne slobode i pluralizma, te posebno na status i domete državne represije? Naravno, lako ćemo primetiti da ona napetost između autoritativne prirode obrazovanja i državne represije, koju smo identifikovali kao teorijski problem, ovde dobija nove dimenzije. Da li smo mi, idealistički perfekcionista, koji smatraju da srpsku kulturu treba menjati sredstvima obrazovanja, sad neki novi jakobinci spremni da uspostave diktaturu vrline bez obzira na cenu, a na osnovu nekog militantnog ideala koji društvo, dominantna kultura i političke elite odbijaju da prizna-

¹⁶ “Nije reč samo o načinu na koji tradicija uobličava naš mentalitet, niti samo o kulturnom određenju i socijalizaciji – reč je pre svega o procesima učenja. Ovi procesi su pokrenuti našim iskustvima, problemima sa kojima se suočavamo i koji često uzrokuju bolne posledice. Mi kontinuirano na nenametljiv način učimo od velikih tradicija, ali pitanje je da li možemo učiti i od događaja koji reflektuju neuspeh tradicija.” – Jürgen Habermas, “Can We Learn from History?”, u: *A Berlin Republic. Writings on Germany* (Cambridge, Polity Press: 1998), str. II.

ju? Mislim ipak da je ova opasnost tek prividna. Raditi kroz obrazovanje na oslobađanju ljudi od vladavine kulture zločina i laži objektivno je dobro, čak i ako neće doprineti bilo čijoj sreći, blagostanju, ili ako neće doprineti demokratskoj tranziciji i stabilnosti društva. Skica moralno ispravnog obrazovanja koju nudim fokusirana je na usvajanje sposobnosti za pluralizam. Mi danas živimo u represivnom režimu koji brutalno ograničava slobodu, jednakost i pluralizam – u Srbiji na političkom, ideološkom i kulturnom planu dominira lažno jedinstvo fokusirano na falsifikovanje prošlosti i na komplementarno poricanje elementarnih ljudskih prava onima koji su arbitrarno identifikovani kao neprijatelji, čime se efektivno onemogućava građansko jedinstvo. Zadatak obrazovanja ne bi bio da suzi pluralizam namećući đacima jednu proizvoljnu viziju ispravnog i dobrog, već da razbije efektivnu vladavinu laži koju su kreirali ideološki inženjeri sukcesivnih nacionalističkih i korumpiranih režima. U krajnjem izvodu, obrazovanje u Srbiji vidim kao proces koji treba da afirmiše razliku između dobra i zla.

Nenad Dimitrijević.